

ТРУДОВЕ ПРАВО; ПРАВО СОЦІАЛЬНОГО ЗАБЕЗПЕЧЕННЯ

УДК 349.3

DOI <https://doi.org/10.32782/chern.v6.2023.7>

В. Д. Белоусов
кандидат юридичних наук
orcid.org/0009-0000-5652-4880

ОЗНАКИ ФОРМ ЗАБЕЗПЕЧЕННЯ СОЦІАЛЬНОЇ БЕЗПЕКИ СУЧАСНОЇ УКРАЇНИ

Стаття присвячена уточненню комплексу основних ознак форм забезпечення соціальної безпеки сучасної України. Встановлюється, що під формами забезпечення соціальної безпеки сучасної держави слід розуміти елементи системи соціальної безпеки держави, котрі виражаються у фактичному прояві діяльності відповідальних за забезпечення (охорону, захист, відновлення) умов соціально безпечно буття людини на території держави шляхом застосування законодавчо визначених способів соціального захисту, що застосовуються із використанням соціально-захисних засобів. Для форм забезпечення соціальної безпеки сучасної України характерними є ряд особливих рис. По-перше, ці форми окреслюють фактичний стан діяльності, спрямованої на забезпечення соціальної безпеки держави. По-друге, форми забезпечення соціальної безпеки сучасної України є цілісними, узгодженими між собою юридичними конструкціями. По-третє, ці форми забезпечення соціальної безпеки є об'єктивним та відносно сталим (отже, й відносно гнучким) елементом фактичної, юридично значимої дійсності. По-четверте, форми забезпечення соціальної безпеки сучасної України є системним утворенням, яке складають як відносно універсальні, так і особливі елементи. У висновках до статті узагальнюються результати дослідження та вказується, що форми забезпечення соціальної безпеки сучасної України є системним утворенням, яке складається як з умовно універсальних, так і з особливих елементів. Універсальні елементи форм забезпечення соціальної безпеки держави сприяють виконанню принципу універсальності соціального захисту, а особливі елементи дозволяють одночасно задовольняти специфічні потреби окремих категорій населення. Гармонійним чином узгоджуючи ці універсальні та особливі елементи форм забезпечення соціальної безпеки сучасної України, держава може створити ефективну та комплексну систему соціального захисту, яку складатимуть різні форми соціального захисту, що є напрямками досягнення соціальної безпеки держави.

Ключові слова: соціальна безпека, соціальна держава, соціальна функція, соціальне право, соціальний захист, форми забезпечення соціальної безпеки.

Belousov V. D. SIGNS OF FORMS OF PROVIDING SOCIAL SECURITY IN MODERN UKRAINE

The article delves into elucidating the primary characteristics of the forms employed in safeguarding social security within Ukraine. It asserts that the forms of upholding a modern state's social security ought to be perceived as integral components of the state's social security framework. These are manifested through the tangible actions of entities tasked with ensuring, preserving, and restoring conditions conducive to a socially secure existence for individuals within the state's borders. This is achieved through legally established social protection methods, applied via an array of social protective instruments. The forms employed for ensuring social security in contemporary Ukraine are distinguished by several unique characteristics. Firstly, these modalities (forms) define the tangible state of activities dedicated to the safeguarding of the state's social security. Secondly, the methods for ensuring social security in modern Ukraine are comprehensive and harmoniously interconnected as legal constructs. Thirdly, these forms of social security assurance stand as objective and relatively stable (thus, somewhat adaptable) facets of factual, legally pertinent reality. Fourthly, the forms of securing social security in contemporary Ukraine form a systematic entity, encompassing elements that are both universally applicable and specifically tailored. The article's conclusions encapsulate the research findings, emphasizing that the forms ensuring social security in contemporary Ukraine constitute a systemic formation, comprising elements that are both conditionally universal and specialized. The universal elements of these structures facilitate the enactment of the principle of universality in social protection. Conversely, the specialized components allow for the tailored satisfaction of specific needs pertinent to distinct population categories. Through the harmonious coordination of both universal and specialized elements within the frameworks ensuring social security in contemporary Ukraine, the state is positioned to establish an effective and comprehensive social protection system. This system would encompass a variety of social protection forms, each serving as a distinct avenue towards achieving the state's social security objectives.

Key words: forms of ensuring social security, social function, social law, social protection, social security, social state.

Постановка проблеми. Гарантії соціальної безпеки держави забезпечуються загальними юридичними формами реалізації прав і обов'язків (головним чином, дотримання, виконання, використання, правозастосування). Поряд із тим, як системне явище, гарантії соціальної безпеки

об'єктивуються в особливих формах діяльності уповноважених забезпечувати соціальну безпеку держави суб'єктів, як в напрямках досягнення мети соціальної безпеки. При цьому напрями досягнення мети соціальної безпеки – це, перш за все, форми соціального захисту (забезпечення)

населення держави. У зв'язку із цим зазначимо, що соціальна держава являє собою особливу, соціально безпечну форму існування держави та населення цієї держави, а отже – форму існування держави, за якої досягається найбільш ефективна реалізація суб'єктивних прав осіб (груп осіб), а щонайперше – соціальних і трудових прав осіб. В означеному сенсі соціальна держава, як форма соціально-безпечного існування держави, постає основним гарантом соціальної безпеки в державі [див., напр.: 1; 2], формуючи умови, за яких напрями досягнення мети соціальної безпеки (форми забезпечення цієї безпеки) можуть в повній мірі забезпечити досягнення соціально-безпечного буття людини в Україні, а отже – об'єктивувати в фактичній дійсності мету соціального права, втілити цінності цієї галузі права. Отже, в умовах становлення сучасної концепції соціальної безпеки держави актуалізується потреба з'ясування сутнісного змісту форм забезпечення соціальної безпеки сучасної України, що є питанням, котрому ще не приділялась належна увага серед українських учених.

Аналіз наукової літератури та невирішені раніше питання. Хоча по сьогоднішній день основні риси форм забезпечення соціальної безпеки сучасної України чи держави загалом ще не були предметом комплексного наукового дослідження, слід констатувати, що на сьогоднішній день багатьма вченими вже розглядалися особливості форм соціального захисту, забезпечення та суміжних їм системним утворенням (зокрема, В.В. Безусим [3, с. 74], К.В. Бориченко [4; 5], В.В. Гладким [6, с. 75], Є.П. Омеляненко [7, с. 74-79], Ю.О. Остапенко [8, с. 61], С.М. Синчук [9] та ін.). При цьому, враховуючи те, що форми соціального захисту (забезпечення) є напрямками забезпечення соціальної безпеки держави, доходимо висновку, що наявні наукові напрацювання українських учених можуть становити теоретичне підґрунтя для формування актуальної наукової думки про комплекс основних рис форм забезпечення соціальної безпеки сучасної України.

Отже, **метою** статті є уточнення комплексу основних ознак форм забезпечення соціальної безпеки сучасної України. Для досягнення цієї мети слід виконати такі *завдання*: 1) сформулювати визначення поняття «форми забезпечення соціальної безпеки держави»; 2) окреслити ключові риси форм забезпечення соціальної безпеки сучасної України; 3) узагальнити результати дослідження.

Виклад основного матеріалу. Спершу слід зазначити, що під формами забезпечення соціальної безпеки держави доцільно розуміти елементи системи соціальної безпеки держави, котрі виражаються у фактичному прояві діяльності відповідальних за забезпечення (охорону, захист,

відновлення) умов соціально безпечного буття людини на території держави шляхом застосування законодавчо визначених способів соціального захисту, що застосовуються із використанням соціально-захисних засобів. Виходячи із цього, а також, враховуючи підходи вчених до розуміння властивостей форм соціального захисту (забезпечення) [див., напр.: 10, с. 83-84], доходимо законотвірного висновку, що для форм забезпечення соціальної безпеки сучасної України характерними є наступні риси:

1. *Форми забезпечення соціальної безпеки сучасної України окреслюють фактичний стан діяльності, спрямованої на забезпечення соціальної безпеки держави.* Форма забезпечення соціальної безпеки держави, як особлива стереотипізована модель діяльності (поведінки) щодо забезпечення належного рівня соціальної безпеки корелюється декількома факторами, які ґрунтуються на наступній логіці: з одного боку, соціальний захист держави є фундаментальним для добробуту людини, а з іншого боку – різні групи людей мають різні потреби у соціальній безпеці, врахування чого формує соціальну безпеку держави. Отже, по-перше, забезпечення соціальної безпеки сучасної України корелюється дієвим усвідомленням того факту, що: соціальний захист загалом є ключовим компонентом соціальної політики в державі, незважаючи на економічну та політичну нестабільність; органи публічної служби та її посадові особи повинні надавати пріоритет захисту прав і законних інтересів громадян в соціальній сфері [див., напр.: 3]. Така увага до соціального забезпечення відображає основні принципи соціальної та правової держави, де людське життя, благополуччя та гармонійне співіснування людей є найважливішими завданнями діяльності держави. По-друге, ця діяльність корелюється дієвим усвідомленням того факту, що потреби людей у соціальній безпеці не є однаковими, адже різні люди та групи людей можуть потребувати різних проявів соціальної безпеки. У цьому сенсі слід виходити із того, що потреби окремих груп людей можуть бути дещо стереотипізовані з огляду на професію, в якій вони працюють, їх соціальний, психофізіологічний статус тощо. Приміром, працівники критичної інфраструктури володіють особливим комплексним соціально-правовим статусом, який враховує соціальні ризики, пов'язані із роботою на об'єктах критичної інфраструктури (наприклад, соціальні ризики роботи в медичній сфері, у сфері охорони правопорядку тощо). На цю обставину звертає увагу також Є.П. Омеляненко, досліджуючи спеціальний рівень кореляції поведінки (діяльності) суб'єктів забезпечення належного рівня соціальної безпеки прокурорів з комплексним правовим статусом працівників прокуратури [7, с. 73].

2. *Форми забезпечення соціальної безпеки сучасної України є цілісними, узгодженими між собою юридичними конструкціями.* Цілісність і узгодженість форм забезпечення соціальної безпеки сучасної України є виявом їх системності (адже вони є системним утворенням, а також є ключовим елементом системи – соціально-правового режиму соціальної безпеки держави), що виявляється у ряді аспектів, які слід виокремити та проаналізувати в цій статті. По-перше, будь-яка форма забезпечення соціальної безпеки держави має конкретну мету, що узгоджується з метою соціального захисту держави (крім того, ця мета пов'язується з конкретним завданням соціального захисту). По-друге, форми забезпечення соціальної безпеки держави передбачають виникнення (також встановлення), перебіг, управління та припинення правових зв'язків між суб'єктами, які потребують соціального захисту (сукупне задоволення їх життєвого важливих прав і законних інтересів в соціальній сфері засвідчує той чи інший стан забезпечення соціальної безпеки держави), та суб'єктами, відповідальними за забезпечення соціального захисту таких осіб. По-третє, кожна форма забезпечення соціальної безпеки держави передбачає використання певних засобів соціального захисту. При цьому слід врахувати те, що хоча деякі з цих засобів можуть бути універсальними і застосовуватися в різних формах, кожна форма характеризується унікальною комбінацією засобів забезпечення соціальної безпеки держави. По-четверте, формами забезпечення соціальної безпеки держави постає юридично значима діяльність, спрямована на реалізацію, охорону, захист і відновлення соціальних прав населення та окремих груп населення (наприклад, груп осіб з інвалідністю, груп працівників та ін.). Таким чином, форми забезпечення соціальної безпеки сучасної України є цілісними, взаємоузгодженими правовими конструкціями, які відображають системність форм соціального забезпечення, а також загальний потенціал реалізації прав та обов'язків суб'єктів соціального права України. Визнання за такими формами відповідних властивостей є гарантією того, що діяльність із забезпечення соціальної безпеки держави буде узгодженою та послідовною, як відносно мети і завдань соціального права, так і щодо соціальних прав і законних інтересів в соціальній сфері суб'єктів, забезпечення соціального захисту яких, є ключовим фактором забезпечення соціальної безпеки держави.

3. *Форми забезпечення соціальної безпеки сучасної України є об'єктивним та відносно сталим (отже, й відносно гнучким) елементом фактичної, юридично значимої дійсності.* Будь-які форми юридично значимої діяльності, зокрема й ті, що пов'язані із соціальною безпекою, є елементами фактичної дійсності, які залежно

від різних факторів можуть бути як постійними, так і змінними. При цьому в контексті забезпечення соціальної безпеки держави вкрай важливим є досягнення відносно стабільності таких форм. Справа у тому, що відносна гнучкість форм забезпечення соціальної безпеки сучасної України дозволяє в повній мірі узгодити відповідну діяльність із вимогами принципів універсальності, адресності та адаптивності (є особливими принципами соціальної безпеки сучасної України), адже за таких обставин процес забезпечення соціальної безпеки може враховувати низку перемінних, що можуть мати значення для виникнення соціальних ризиків та посилення їх негативних ефекту відносно окремих категорій населення. Так, наприклад, пенсійна форма забезпечення є діяльністю із забезпечення соціальної безпеки, яка характеризується універсальністю, сталістю (сталість цього напряму соціального захисту є вкрай важливою, адже дозволяє громадянам планувати власну соціальну безпеку у довгостроковій перспективі) й в той же час, видозмінюється у залежності до: по-перше, категорій населення, до яких вона застосовується (приміром, щодо суддів, які мають право на довічне грошове забезпечення судді); по-друге, реальної спроможності держави, як основного гаранта соціальної безпеки у державі, виконати свої обов'язки перед особами, котрі набувають право на отримання пенсійних виплат (у зв'язку із цим, відповідна діяльність може переглядатись в напрямі прямого чи опосередкованого збільшення пенсійного віку жінок і чоловіків). Крім того, відносна гнучкість діяльності із забезпечення соціальної безпеки є ключовим фактором удосконалення відповідної форми забезпечення соціальної безпеки держави, приймаючи до уваги той факт, що еволюція суспільства, соціальних потреб суспільства, виникнення нових соціальних ризиків та інше у сукупності із еволюцією соціально-правової наукової думки може бути рушійною силою для розвитку нормативно-правового, інституційного та іншого забезпечення соціальної безпеки держави. Також відносна гнучкість форм забезпечення соціальної безпеки дозволяє ефективно виконувати вимоги такої спеціальної соціально-правової засадничої ідеї, як принцип розвитку трудового права й законодавства, відповідно до міжнародних стандартів. У цьому сенсі слід погодитись із Є.П. Омелянцем в тому, що в сучасній правовій, демократичній та соціальній державі форми забезпечення соціальної безпеки (переважно виявляються у формі соціального захисту) не повинні бути надміру сталими та гнучкими [7, с. 78-79], що закономірно «адже некритичне (надмірне) забезпечення: по-перше, сталості цих форм може зробити їх неадаптивними до актуальних потреб суспільства, поточних та ймовірних соціальних викликів і ризиків; по-дру-

ге, гнучкості цих форм може становити ризик для виконання вимог юридичної визначеності такої діяльності (й її наслідків), а також може використовуватись в якості аргументу для десоціалізації процесів забезпечення соціальної безпеки держави. Відтак, забезпечення відносно гнучкості (відносної сталості) форм забезпечення соціальної безпеки держави загалом сприяє оптимальному досягненню мети і виконання завдань соціальної безпеки. На користь цієї позиції свідчить декілька аргументів. По-перше, відносна гнучкість форм соціальної безпеки залежить від безлічі реальних обставин і не повинна суперечити меті соціального захисту населення держави. По-друге, відносна гнучкість форм соціальної безпеки дозволяє виконати вимоги сукупності принципів соціальної безпеки сучасної України (приміром, принцип соціальної справедливості, принцип соціальної відповідальності, принцип соціальних гарантій, принцип незворотності соціальних стандартів у зв'язку зі змінами в законодавстві).

4. *Форми забезпечення соціальної безпеки сучасної України є системним утворенням, яке складають як відносно універсальні, так і особливі елементи.* Ця ознака розглядуваних конструкцій дозволяє виконувати (у процесі забезпечення соціальної безпеки держави) вимоги принципу універсальності та принципу адресності соціального захисту. Зазначимо, що відносна універсальність форм забезпечення соціальної безпеки держави обумовлена тим фактом, що цим формам властивий абстрактний (модельний) характер [7, с. 79]. Вказане можна пояснити тією обставиною, що елементи форм соціального захисту (зокрема, житлово-побутової, оздоровчо-рекреаційної, пенсійної та ін. форм соціального забезпечення) так чи інакше поширюються на всіх осіб, котрі потребують соціального захисту. Наприклад, право на пенсію повинні мати всі особи, які набули відповідного правового статусу, незалежно від їх статі, майнового стану, політичних поглядів тощо. З цього випливає, що: не всі особи повинні отримувати пенсію, а лише ті з них, які набули відповідного правового статусу (для цього, у свою чергу, слід мати відповідні підстави); всі особи, котрі мають підстави для реалізації права на пенсію, повинні мати змогу реалізувати це право, попри наявність у них тих чи інших дискримінаційних ознак (стать, стан здоров'я, віросповідання, політичні погляди тощо).

Стосовно ж відносної самостійності (особливості) елементів форм забезпечення соціальної безпеки сучасної України, то їх наявність в структурі відповідних соціально-правових конструкцій обумовлена потребою виконання вимог принципів адресності та адаптивності соціального захисту. Потреба в цьому аргументована тим, що: по-перше, різні форми соціального захисту,

як напрями досягнення соціальної безпеки держави, спрямовані на досягнення соціальної безпеки в різних життєво важливих сферах соціального життя членів суспільства (наприклад, сфера охорони здоров'я, сфера продовольчої безпеки, житлова сфера, пенсійна сфера тощо), а тому для них характерні особливі засоби, способи і методи досягнення стану безпеки у відповідному контексті соціального життя людей; по-друге, одна й та ж сама форма соціального захисту, виконуючи загальну мету і завдання забезпечення соціальної безпеки держави, повинна враховувати конкретні потреби окремих категорій населення (наприклад, пенсійне забезпечення суддів у контексті гарантій самостійності суддів і незалежності суду може відрізнитись від пенсійного забезпечення інших громадян); по-третє, одна й та ж сама форма соціального захисту, що застосовується до певної верстви населення повинна враховувати реальні соціальні потреби у соціальній безпеці відповідних підгруп осіб (приміром, подолання проблеми безробіття жінок може відрізнитись від забезпечення права на працю чоловіків, а забезпечення гідних умов праці працівників, які є особами з інвалідністю, може відрізнитись від стандартів забезпечення гідної праці інших працівників), а також окремих осіб, що належать до відповідної верстви населення (зокрема, це може стосуватись особливостей забезпечення соціальної безпеки працівниці, яка є особою з інвалідністю, займає посаду судді, а також потребує робочого місця, адаптованого до її особливих потреб). Тобто, особливі елементи форм забезпечення соціальної безпеки сучасної України об'єктивуються лише за наявності достатніх для цього спеціальних підстав і умов, якими враховують особливі потреби та життєві обставини різних груп людей, забезпечуючи при цьому адаптацію заходів соціального захисту до унікальних ситуацій, в яких вони перебувають та шкодять їх рівню соціальної безпеки.

Висновки. Узагальнюючи викладене, доходимо висновку, що форми забезпечення соціальної безпеки сучасної України є юридичними конструкціями, які враховують існуючі та потенційні соціальні ризики та виклики, потреби населення (загалом та окремих верств населення, зокрема) у соціальній сфері, мету і завдання соціального права, а також людиноцентристську парадигму розвитку держави в якості соціальної держави типу держави загального добробуту. Такі форми забезпечення соціальної безпеки держави повинні бути цілісними, взаємоузгодженими юридичними конструкціями, що в дійсності відображають системність форм соціального забезпечення та загальний потенціал реалізації прав та обов'язків суб'єктами соціального права України. Крім того, держава, як основний гарант соціальної без-

пеки в державі, повинна вибудовувати соціальну політику та реалізовувати її таким чином, щоби форми забезпечення соціальної безпеки сучасної України буди об'єктивними та відносно стійкими (відносно гнучкими) елементами фактичної, юридично значимої дійсності.

Також слід мати на увазі й те, що форми забезпечення соціальної безпеки сучасної України є системним утворенням, яке складається як з умовно універсальних, так і з особливих елементів. Універсальні елементи форм забезпечення соціальної безпеки держави сприяють виконанню принципу універсальності соціального захисту, а особливі елементи дозволяють одночасно задовольняти специфічні потреби окремих категорій населення. Гармонійним чином узгоджуючи ці універсальні та особливі елементи форм забезпечення соціальної безпеки сучасної України, держава може створити ефективну та комплексну систему соціального захисту, яку складатимуть різні форми соціального захисту, що є напрямами досягнення соціальної безпеки держави.

Література

1. Hacker J.S., Rehm P. Reducing risk as well as inequality: Assessing the welfare state's insurance effects. *British Journal of Political Science*. 2022. Vol. 52 (1). P. 456-466. doi:10.1017/S0007123420000034.
2. Hladky V.V. The Impact of Welfare State Policies on Social Security. *Creative Space*. 2023. Vol. 11. P. 62-64. doi:10.5281/zenodo.7495112.
3. Безусий В.В. Соціальний захист державних службовців в Україні: дис. ... д-ра юрид. наук: 12.00.05. Київ, 2020. 430 с.
4. Бориченко К.В. Поняття та ознаки додаткового соціального захисту як організаційно-правової форми соціального захисту. *Правове забезпечення соціальної сфери*: матеріали VI Міжнар. наук. конф. (м. Одеса, 04 квітня 2015 р.): у 2 т. / за заг. ред. Г.І. Чанишевої. Одеса: Юридична література, 2015. Т. 2. С. 22-26.
5. Бориченко К.В. Поняття та форми захисту права на соціальне забезпечення. *Право і суспільство*. 2017. № 1, Ч. 1. С. 99-104.
6. Гладкий В.В. Основні типи форм реалізації права працівника на антикорупційну безпеку. *Соціальне право*. 2022. № 1. С. 73-81. doi:10.32751/2617-5967-2022-01-08.
7. Омеляненко Є.П. Форми соціального захисту працівників органів прокуратури України: дис. ... д-ра філос.: 081. Київ, 2023. 245 с.
8. Остапенко Ю.О. Основні форми реалізації трудових прав працівника. *Правова позиція*. 2021. № 2 (31). С. 60-63. doi:10.32836/2521-6473.2021-2.12.
9. Синчук С.М. Правові ознаки соціальних пілг у сфері соціального забезпечення. *Держава і право*. 2012. Вип. 56. С. 301-306.
10. Омеляненко Є.П. Поняття та ознаки форм соціального захисту працівників органів прокуратури України. *Наукові тренди постіндустріального суспільства*: матеріали III Міжнар. наук. конф. (м. Дніпро, 21 жовтня 2022 р.). Вінниця: Європейська наукова платформа, 2022. С. 83-84.